

Veronica Olofsson
Dag Hammarskjölds plats 2
Box 2133, 550 02 Jönköping
Direkttel. 036 - 30 18 25. Växel 036 - 30 18 00
Mobiltel. 0720 – 75 81 65
veronica.olofsson@jkpglm.se

JLM DNR: 2022-233

Vaggeryds kommun
Kultur- och fritidsförvaltningen
Att. David Norrfjärd
Box 43
568 21 Skillingaryd

david.norrfjard@vaggeryd.se

BESIKTNING OCH FÖRSLAG PÅ ÅTGÄRDER

**inför renovering av Järnboden i Götafors på fastigheten Götastrand 1:1,
Byarums socken, Vaggeryds kommun, Jönköpings län.**

Järnboden ägs av Vaggeryds kommun som planerar att utföra underhållsåtgärder på byggnaden. Inför arbetet efterfrågades en antikvarisk rådgivning och förslag på lämpliga åtgärder. Besiktning utfördes på plats av undertecknad den 26 september 2022 tillsammans med kultur- och fritidschef David Norrfjärd, Claes Karlsson och Ulf Lindbom från Tekniska kontoret, Viktor Larsson från Larssons bygg samt Lars-Erik Joakimsson från Vaggeryds hembygdsråd och Kenneth Lindelöf från Vaggeryds museiförening.

Det har endast gjorts en okulär besiktning från marknivå. Byggnaden är även fylld av diverse föremål, vilket medförde att det var svårt att genomföra den invändiga besiktningen.

Historik

Järnboden är en byggnad som hört till Götafors järnbruk som var verksamt på platsen fram till i början av 1880-talet. Götafors järnbruk privilegierades år 1672 och det var då som den första bebyggelsen på platsen uppstod. Bruket låg i området nordväst om Götarpvägens bro över Lagan. Här uppfördes under sent 1600-tal en masugn och hammare. På 1730-talet fanns i området även två kvarnar, en såg, bostäder åt förvaltare och bokhållare, smedbostäder, två järnbodar, kollada och en del andra byggnader. År 1856 drabbades bruket av en brand, vilket ödelade flera av byggnaderna. Såväl masugn som andra byggnader återuppfördes dock, men år 1882 upphörde slutligen verksamheten. I den f.d. järnboden inrättades efter järnbrukets nedläggning ett träsliperi. År 1903 överläts dispositionsrätten till vattenkraften vid fallet i Götafors till Munksjö bolag, som lät uppföra en trämassfabrik omkring 500 västerut.

Uppgifterna om järnbodens ålder varierar i källorna. Det finns uppgifter om att det uppfördes en ny järnbod inom bruket 1740, men på den karta från 1746 som finns över bruksområdet ligger järnboden ca 30 m sydväst om den aktuella platsen. Enligt uppgift i kommunens kulturmiljöutredning är boden uppförd under sent 1700-tal. Enligt en uppgift i det kompendium om Götafors bruk som sammanställdes 1959 efter studiecirkel, revs "järnmagasinet" omkring 1897 och materialet användes för att uppföra en verkstad och ett brygghus på två gårdar i Fåglabäck. Man kan konstatera att bodens ålder förblir oklar, men utifrån sitt utförande med knuttimrad stomme, åstak och snickerier med smidd spik bedöms boden vara uppförd senast under 1800-talets första hälft eller möjligen senast strax efter branden 1852. De handhuggna konsolerna av rotben under bindbjälkarna utgör tecken på hög ålder, liksom portarnas smidda bandgångjärn.

De två fotona ovan är båda tagna vid mitten av 1930-talet. Bodens tak hade då en täckning av stickespån, vilken vid den tiden tycks ha varit i relativt dåligt skick. Möjligen var det vid denna tid som det nuvarande sparrtakets tillkom och taket fick en täckning av papp. Intressant är att boden i detta skede ägdes av Munksjö pappersbruk som tillverkade takpapp. Foto: Waggeryds museiförening

I järnboden förvarades stångjärnet och här fanns möjligen även brukets järnvågen där järnet vägdes. Efter att Götafors bruk upphörde att använda byggnad

den som järnbod har boden bland annat fungerat som ett träspliperi, mangelbod, vagnsskjul och förvaring av säd och potatis samt som förråd. Vid den södra gaveln låg under en period en tillbyggnad som användes som likbod.

Beskrivning

Järnboden ligger alldeles intill dammfästet och den bro som går över Lagan Järnboden är en långsträckt byggnad i 1,5 våning. Bodens stomme är övervägande timrad. Byggnadens sydligaste del har dock en stomme av regelkonstruktion, vilket tyder på att den är sekundärt tillbyggd. Fasaderna är klädda med en rödfärgad locklistpanel. Sadeltaket är täckt av papp. Utmed den västra långsidan finns tre dörröppningar och två fönster (idag förtäckta). Vid den norra gaveln sitter ytterligare två fönster, ett på var våning. Utmed den östra långsidan finns tre mindre gallerförsedda gluggar in till den övre våningen.

De tre dörröppningarna leder in till tre separerade utrymmen i byggnaden. Det norra utrymmet består av ett rum på bottenvåningen och ett rum på övervåningen. En trätrappa leder upp till den övre våningen. Den mittersta dörröppningen leder in till ett större utrymme. Från detta utrymme finns en dörr in till ett mindre rum med pärlspontklädda väggar där det finns en större stenmangel. Från det större utrymmet leder en trätrappa upp till det övre rummet. Den sydligaste ingången leder in till ett utrymme med loft över en del.

Kulturhistorisk värdering

Byggnaden är upptagen i den kommunomfattande kulturmiljöutredningen från 2021 och bedöms där som en särskilt kulturhistoriskt värdefull byggnad. Bodan är ett exempel på en äldre verksbyggnad som förändrats med utgångspunkt i järnbruksverksamhetens och senare verksamheters behov.

Byggnaden förefaller vara uppförd på platsen och utgör idag, tillsammans med den intilliggande f.d. förvaltarbostaden, den enda bevarade byggnaden från den tid då ett järnbruk fanns på platsen. De arkeologiska lämningar i området är dock många.

Invändigt finns det flera bevarandevärda detaljer, såsom smidesgallren på insidan av fönsteröppningarna, det enkla intrycket med äldre plankgolv, oklädda timmerväggar, trappträcken samt en stor mängd järnkrokar som använts vid förvaringen. Mangelrummet med den bevarade stenmangeln utgör ett bevarandevärt inslag från tidigt 1900-tal.

Förslag till åtgärder

Nedan presenteras förslag på lämpliga åtgärder ur antikvarisk synpunkt. Viktigast är att åtgärda de skador som på sikt kan äventyra byggnadens fortbestånd, såsom takläckage och hög marknivå. Vid val av åtgärder är det lämpligt

att utgå från den enskilda byggnaden och se hur det varit utfört tidigare, alternativt rekonstruera ett tidigare utförande utifrån äldre foton. Det vore värdefullt om det gick att finna något äldre foto som visar hur byggnaden sett ut tidigare.

Mark Marknivån är bitvis hög runt byggnaden, i synnerhet mot väster där vägen passerar förbi. Mark och asfalt ligger bitvis an mot träkonstruktionen. Det förekommer även sly och annan hög växtlighet nära byggnaden.

Förslag på åtgärd: Röj bort högväxtlighet närmast byggnaden. Sänk marknivån närmast byggnaden så att avståndet mellan mark och träkonstruktionen åtminstone är omkring 10-15 cm. Markytan närmast byggnaden bör ha ett frånlut från byggnaden. Eftersom byggnaden saknar hängrännor, är det viktigt att marken som utsätts för takdropp är dränerande. Asfalt är därmed olämpligt närmast byggnaden.

Grund Grunden består av flata stenar som staplade på varandra utan bruk. Vissa stenar har skjutits ut ur grunden.

Förslag på åtgärd: Justera de grundstenar som skjutits ut ur grunden och komplettera med ny sten. För en timmerstomme är det särskilt viktigt att grundstenarna under knutarna är stabila, övrig sten utgör endast utfyllnadssten.

Stomme Såväl timmerstomme som regelstomme förefaller vara i gott skick. Den timrade mellanväggen på övervåningen har kalvat något, men skadan är sannolikt gammal. Den mittersta dörröppningen har varit bredare och här saknas gåtar i timmerstommen.

Förslag till åtgärd: Håll uppsikt på den timrade mellanväggen och på timmerväggarna i anslutning till den mittersta dörröppningen. Om skadan förvärras kan den stabiliseras med hjälp av vertikala följare som bultas fast. Eventuella timmerlagningar bör utföras med traditionell timmerlagningsteknik.

Panel Byggnadens fasader är klädda med en locklistpanel spikad med trådspik. Panelen förefaller vara av olika ålder och har även delvis olika utföranden avseende dimensioner och bearbetning av locklister. Den äldsta panelen tycks vara den som finns utmed den västra fasaden. Bottenbrädorna är av varierande bredder, ca 17-

24 cm, och locklisterna är ca 5x2,5 cm med avfasade kanter. Fasadens är målad med röd slamfärg. Panelen är bitvis rötad i nederkant.

Förslag till åtgärd: Skadorna på panelen har främst orsakats av alltför hög marknivå alternativt takdropp på asfalterad mark. Laga skadade partier av fasadpanelen. Utgå från en "lappa-och-laga"-metod och ersätt endast skadade delar av panelen. Skarva i de fall det är möjligt. Skarvarna i panellagningarna bör förskjutas så att generalskarv undviks. Använd blank trådspik så fäster rödfärgen på spikhuvudet. Utgå från det utförande som panelen har på just den fasaden. Måla fasaden med falu rödfärg i ljusröd nyans.

Tak Byggnadens sadeltakskonstruktion består av tre äldre längsgående åsar av barkat rundvirke. Ovan dessa ligger sentida sparrar och råspont. Taket har en papptäckning av traditionell utformning med trekantslister. Det förekommer läckage vid takfotsrännan, vilka är synliga på råsponten sedd från insidan.

Förslag på åtgärd: Takets läckage behöver åtgärdas omgående. Vilken åtgärd som krävs är svårt att avgöra visuellt från marken, utan bör undersökas närmare. Eftersom det endast förekommer lokala läckage, behöver inte hela taket läggas om. Samtliga läckage är lokaliserade till takfotsrännan. Möjligen behöver denna del av taket göras om eller kan det möjligen räcka med en lagning. Försök att åtgärda skadorna så varsamt och diskret som möjligt. Tillverkaren Matak har haft en papp som liknar den traditionella takpappen.

Dörrar Byggnaden har tre dörr-/portöppningar, en enkel dörr och två parportar. Samtliga dörrblad är sentida och utförda av smala (spont)bräder, men med äldre beslag sannolikt återanvända från tidigare dörrar. Dörrarna är i förhållandevis gott skick, men är något anfrätta i nederkant.

Förslag till åtgärd: Utöver ommålning, är ingen åtgärd nödvändig ur teknisk synpunkt. Byggnadens helhetskaraktär skulle dock vinna på om dörrarnas fick en mer traditionell utformning med brädor av varierande bredd. Leta gärna efter äldre foton att använda som förlaga. Återanvänd de befintliga beslagen.

Fönster Fönstren är idag förtäckta av spånskivor. De äldre fönsterbågarna med småspröjsade bågar sitter kvar bakom skivorna. Flera glasrutor är krossade och fönstren är i behov av renovering. Vattbrädorna ovanför fönsterfodren är bitvis rötskadade.

Förslag till åtgärd: Fönstren renoveras. Flagnande färg och löst sittande kitt skrapas bort. Trasiga rutor ersätts. Om man vill bibehålla ett äldre utförande väljs valsat eller munblåst glas. Kittning sker med linoljekitt. Skadade delar av foder och vattbrädor ersätts med nytt hyvlat virke i samma dimensioner som tidigare. Bågar, karmar och foder målas med linoljefärg i en bruten vit kulör.

Jönköping den 7 oktober 2022

Med vänlig hälsning

Veronica Olofsson
Byggnadsantikvarie

Foton

Järnboden sedd från Götarpsvägen som passerar förbi väster om byggnaden.

Den intilliggande f.d. förvaltarbostaden som tillsammans med järnboden utgör de enda kvarvarande byggnaderna från järnbruket. Järnboden skymtar till vänster på bilden.

Järnboden ligger intill dammfästet och Götarpsvägens bro över Lagan.

Papptaket har några mindre skador. Samtliga läckage tycks finnas utmed takfotsrännan.

Läckagen är synliga från insidan och bör åtgärdas omgående.

Marknivån utmed den västra sidan är hög. Här och var har stenar fallit ur grunden.

Det finns hög växtlighet nära byggnaden. Den bör tas ned och hållas efter.

Samtliga dörrar är sentida, men med äldre återanvända beslag. Trappstenarna framför den norra dörren utgörs av kvarnstenar.

Den höga marknivån och asflatsytorna nära byggnaden bidrar till oönskad fuktbelastning på fasad och dörrar.

Det förekommer partiella skador på panel och vattbrädor.

Samtliga fönster är förtäckta av skivor. Fönsterbågarna är i behov av renovering.

Inne i byggnaden finns flera spår efter tidigare verksamheter.

